

ALBERTAS VIJŪKAS-KOJALAVIČIUS
IR ŠIUOLAIKINĖ LIETUVOS
ISTORINĖ SĄMONĖ

Forumas

Forume dalyvavo ir mintimis su auditorija dalijosi prof. habil. dr. Vanda Zaborskaitė, doc. dr. Dalia Dilytė, prof. habil. dr. Zigmantas Kiaupa, prof. habil. dr. Alvydas Nikžentaitis, dr. Mintautas Čiurinskas, dr. Liudas Jovaiša, dr. Mindaugas Kvietkauskas, doc. dr. Sigitas Narbutas. Pokalbiui vadovavo doc. dr. Darius Kuolys.

DARIUS KUOLYS. Albertas Vijūkas-Kojalavičius XVII amžiuje tapo išskirtine asmenybe formuojant politinės bendruomenės, Lietuvos tautos, Lietuvos respublikos istorinę sąmonę ir tapatybę. Jeigu žvelgtume į mūsų politinės bendruomenės istorinę raidą, jei pažiūrėtume į šiandieninę mūsų nelabai brandžią ir pakrikusią politinę bendriją, pamatytume, kiek daug XVII a. viduryje Kojalavičiaus kurtas istorinis pasakojimas davė šiuolaikinei istorinei sąmonei. Taigi šio forumo tikslas – ne tik pagerbti Albertą Vijūką-Kojalavičių, didžiausią XVII a. Lietuvos istoriką, bet ir pasvarstyti apie jo tekstų ryšį su šiuolaikine istorine sąmone.

Mes, šiandien gyvendami, labai dažnai remiamės prietaisais, tam tikrais vaizdiniais, tam tikrais principais ar idėjų rinkiniais, kurių kilmės nežinome ar jais ne itin domimės. Apie tai irgi derėtų pakalbėti. Tačiau pirmiausia noriu pristatyti garbių istorikų ir literatūrologų ratą, sutikusį pasvarstyti ir paanalizuoti Kojalavičiaus tekstų reikšmę šiandienos sąmonei. Taigi iš eilės pristatau SIGITĄ NARBUTĄ, Kojalavičiaus tyrėją, šiuo metu rengiantį spaudai iš Čartoriskų bibliotekos atsivežtą Kojalavičiaus herbą.

Profesorė VANDA ZABORSKAITĖ – senosios kultūros tyrėja. Iki šiol profesorės darbas apie Didžiosios Kunigaikštijos dramas yra cituojamas ir lenkų, ir kitų autorių, ir visų, kas rašo apie XVII–XVIII amžių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūrą. Profesorė aprašė Kojalavičiaus įtaką mūsų senosios Lietuvos kultūrai. Taigi jos nuomonė, jos pozicija yra labai svarbi šiandienos pokalbiui.

Toliau noriu pristatyti istoriką LIUDĄ JOVAIŠĄ, kuris dirba prie Vatikano archyvų ir yra nemažai atradęs įvairių dalykų apie Kojalavičių. Kai kuriuos dalykus lenkų istorikai: Liudvikas Piechnikas ir kiti, jau yra išskėlę, bet iš Liudo šiandien tikimės sužinoti ir naujienų apie Kojalavičių.

ALVYDĄ NIKŽENTAITĮ mes visi pažįstam kaip rimtą medievistą, tačiau Alvydas yra išleidęs ir kitų rimtų studijų, o būtent istorinių stereotipų, modernios istorinės sąmonės ir senųjų stereotipų įtakos moderniai istorinei sąmonei tyrimų. Jis yra parašęs studijų apie Jogailos ir Vytauto įvaizdžius, taigi yra specialistas, kurį mes galime kamantinėti apie Kojalavičiaus kurtų įvaizdžių išlikimą ar neišlikimą bei transformacijas šiandien.

Istorikas ir filologas MINTAUTAS ČIURINSKAS yra Kojalavičiaus kaip biografisto ir genealogo tyrėjas.

Man taip pat labai malonu pristatyti ponią VACĘ KOJALAVIČIŪTĘ-UŽPALIENĘ, dailininkę, kuri motinos linija yra Kojalavičiaus giminaitė. Džiugu, kad Kojalavičių giminė mini savo didžiuosius, jaučia tapatumą su senaisiais jos atstovais, tad mes labai kviesime mūsų viešnią pasisakyti ir taip pat sudalyvauti diskusijoje.

Mano paties įvadas į šį forumą būtų pora glaustų citatų. Kojalavičius *Lietuvos istorijos* pratarmėje kalba taip: *Kalbu kaip privatus žmogus, bet protu ir jausmais esu respublikos*. Protu ir jausmais esu respublikos, Lietuvos respublikos. Tai yra žmogus, kalbantis politinės bendrijos, politinio junginio vardu. Būdamas miestiečių vaikas, jėzuitas, jis jaučiasi kaip politinės bendruomenės narys, jos kūrėjas, širdimi ir protu priklausąs jai, kalbantis iš tos politinės bendruomenės, iš Lietuvos respublikos pozicijų.

Mes čia esam padėję Kojalavičiaus istoriją, 1650 m. Gdanske išleistą tomą. Šitas egzempliorius yra unikalus. Jis buvo saugomas Lituanistikos institute, į jį patekęs greičiausiai per Basanavičių arba kitais keliais – mes dabar nežinome. Tai štai, čia yra užrašyta pieštuku, kad jis – iš Simono Daukanto bibliotekos. Tai yra egzempliorius, kuriu naudojosi Daukantas. Akademikas Vytautas Merkys, pagrindinis Daukanto kūrybos tyrėjas, nustatė, kad didžiausią įtaką jam padarė Kojalavičius. Kaip kažkada Poška pareiškė, kad be Sirvydo žodyno, XVII amžių išleisto, jis nieko doro lietuviškai negalėtų parašyti, taip ir Simonas Daukantas, matyt, galėtų pasakyti, kad apie Lietuvos praeitį papasakot jis nebūtų sugebėjęs be Kojalavičiaus. Daukanto daugiausia cituojamas autorius yra Kojalavičius. Dabar iš tikrųjų galima būtų sakyti, kad be Daukanto turbūt nebūtų modernios lietuvių tautos istorinės savimonės, o be Kojalavičiaus – nebūtų tokio Daukanto, kokį mes šiandien turime.

Antra mano citata yra būtent iš Daukanto pirmos lietuviškai sukurto Lietuvos istorijos – *Darbu senųjų lietuvių ir žemaičių*, parašytą 1822 m. Čia Simonas Daukantas iškelia du vyrus, kurie iki jo apie tautos praeitį rašė: *Pirmasis – Strijkauskis, gimimo lenkas, būdamas Varniuose kanaunininku, surašė lenkiškai darbus lietuvių ir žemaičių, draugėję su darbais lenkų ir gudų, dėl to yra didžiai įkyrus skaityti norinčiam žinoti darbus vienu lietuvių ir žemaičių. Antras – Vijūkas Kojalavičius, arba, kaip lietuviai vadina, Kojalas, gimimo lietuvis nuo Kauno, jėzuitas, garsus moksle savo amžiuje, pagailęs savo giminės, užmirštos ir apleistos, surašė lotyniškai jos darbus. Daug geresnis yra už Strijkauskį. Kaipogi išguldytas darbu, skaistumas kalbos, aiškumas žodžių negali būti geresnis nei kokiame rašte, taip, jog skaitytojas, vertindamas darbus, pirm kelių šimtų metų buvusius, tariasi šalip jų bestovįs¹.*

Taigi Kojalavičius pastato savo skaitytoją greta Mindaugo, Vytauto, visų senovės didvyrių. Beje, šitą Kojalavičiaus savybę pastatyti savo skaitytoją greta senovės didvyrių – Palemono ir visų kitų, pirmasis

¹ Perteikiant citatą laikytasi šiuolaikinės rašybos ir skyrybos (red. past.)

yra įvertinęs garsus vokiečių XVIII a. istorikas Frydrichas Šlioceris, kuris 1785 m. Halėje išleido *Geschichte von Litauen*, iš esmės išvertęs Kojalavičiaus *Lietuvos istoriją*. Pratarinėje jis Kojalavičių vadina neabejotinai pačiu geriausiu XVII a. istoriku. Šlioceris sako, kad Kojalavičius pirmiausia yra pragmatikas. Šis Apšvietos istorikas aiškina, kodėl Kojalavičius yra pragmatikas: dėl to, kad jis perteikia senųjų žmonių sielas ir padeda šiandienos žmonėms su tom sielom susivienyti. Toks pasakojimas – pragmatiškas. Aišku, jis ne visai pritaria tokiai Kojalavičiaus vaizduosenai, bet sako, jog savo tautai jis padarė labai daug būtent tuo pragmatizmu. O dabar, profesore, norėčiau Jūsų paklausti, kokius pėdsakus Kojalavičius palieka būtent Didžiosios Kunigaikštijos kultūroje? Jūs ją tyrinėjot, kai tyrinėjot dramas. Ar galima būtų glaustai įvertinti Kojalavičiaus vaidmenį Didžiosios Kunigaikštijos tapatybei? Ir paskui vėlesniems laikams, – jeigu jūsų tyrinėjimai juos siekia.

VANDA ZABORSKAITĖ. Pirmiausia norėčiau pasakyti gerbiamam Dariui, kad jūs pervertinate mano darbą. Domėjimasis XVI, XVII, XVIII amžių kultūra, jų teatru buvo nedidelis epizodas mano gyvenime, ir iš tikrųjų aš jį beveik pamiršau. Dabar man gana sunku jį vėl atgaivinti, tad jį prašau vertinti kaip, na, tokį iš tikrųjų beveik diletantišką domėjimąsi.

Apskritai galvojant apie šitą forumą ir apie Kojalavičių man kyla mintis, kad mokslinė bendruomenė atsakinga už tai, kiek, kokiuose visuomenės sluoksniuose šitie dalykai yra žinomi, vertinami ir priimami. Tiesa, istorijos populiarizacija istorikų dėka vyksta gana intensyviai, bet vis dėlto ne tiek, kiek galėtų ir turėtų vykti.

Kojalavičius atstovauja LDK kultūros, pavadinkime, aukso amžių. Jis turi be galo turtingą kontekstą, kuris yra tiesiog aukso kasyklos populiarintojams – puiki medžiaga kreiptis į visuomenę, ją sudominti LDK kultūra ar istorija apskritai. Žinoma, gink Dieve, nenoriu pradėti kokių diskusijų ar polemikų, bet negaliu neišsakyti minčių, kad štai, ir

Valdovų rūmai čia turėtų atlikti didelį vaidmenį, nes jie turi plačias ir, man atrodo, gerai apgalvotas edukacines programas, kaip tik skirtas šitam epochai, šitam laikui. Ir tai griaua mitą ne mitą, prietarą ne prietarą – nežinau, kaip jį pavadinti, – kad, Bumblausko žodžiais tariant, lietuvių kultūra yra „cepelinų ir kanklių“ ar „klumpių“ kultūra. Juk iš tikrųjų XVI–XVIII amžius yra europietiškas laikas, tai – Renesansas ir Barokas. Ir kaip Ingė Lukšaitė teigia, pavyzdžiui, savo kapitaliniame darbe apie Reformaciją, tai Lietuvos kultūros lygis tuo metu yra iš tikrųjų ne trečio ešelono, bet kai kuriais atžvilgiais – beveik pirmo Europos ešelono lygio. Juk jeigu toks, pavyzdžiui, Strijkauskas, anot Daukanto, vyko ieškoti Trojos griuvėsių, tai jau vien tai, kaip man atrodo, pasako labai daug. (Iš tikrųjų šis epizodas nusipelno istorinio ar nuotykių romano autoriaus dėmesio – ta Strijkovskio biografijos dalis: kaip jis kopė per Bulgarijos kalnus, kaip jį pačiupo piratai – kokia šių dienų aktualija! – ir kaip jis buvo išgelbėtas.) Žodžiu, Varniai ir Troja anuomet buvo ne tokie jau tolimi dalykai.

Dabar, galvodama apie Kojalavičių, aš noriu pakalbėti apie jo vietą Vilniaus ir Kražių mokykliniame teatre. Čia reikia priminti, kad ne lietuviškose, o, pavyzdžiui, bendrose europinėse dramaturgijos istorijose jėzuitų teatras laikomas, kaip sako vienas istorikas, gražiausia barokinio teatro gėle. Tose istorijose minimas ne tik Vilniaus, bet ir Kražių mokyklinis teatras – tuo metu vienas žymiausių Europoj, o šiaurės rytų Europoj – tai jau visiškai.

Man atrodo, kad Kojalavičiaus įtaka formuojant LDK istorinę sąmonę iš tikrųjų yra didžiulė. Jo istorija buvo, matyt, intensyviai naudojama mokymo ir auklėjimo procese, turint minty, kad teatras buvo jėzuitų švietimo sistemoje viena iš svarbių ugdymo ir švietimo priemonių. Barokinis mokyklinis jėzuitų teatras yra, žinoma, europinis reiškinys. Austrija, Italija, Ispanija ir Prancūzija kultivavo tas pačias formas, tuos pačius siužetus, kaip ir Lietuvos teatras. Jame vaisingai darbavosi dėstytojai, kadangi dramos tekstus rašė, juos režisavo ir statė asmenys, dėstę jėzuitų mokyklose retoriką ir poetiką.

Jie nemažai važinėjo – pavyzdžiui, buvo tokia įtakinga grupelė XVII amžiaus dramaturgų, kuri iš Kražių keliavo į Vieną, į Romą, ten mokėsi ir dalijosi patirtimi. Dėl to scenoje buvo rodomi ir tie patys keliaujantys siužetai – ta pati istorinė medžiaga buvo naudojama visos Europos mokykliniam teatre.

Tačiau šalia to būta ir savos specifikos. Kaip teigia lenkų tyrėjai, kurie tam yra paskyrę daugiau dėmesio, Lietuvos teatras turi savo specifiką. Čia statyta dramų Lietuvos istorijos siužetais. Dabar ta medžiaga, žinoma, yra ne visa išlikusi dėl to, kad dramos daugiausia buvo rankraštinės. Vis dėlto ją mes pažįstame iš mūsų dienas pasiekusių išspausdintų santraukų ir programų. Mokyklinis teatras buvo lotyniškas, ir, nors lotynų kalba, matyt, visuomenės tada buvo geriau mokėta negu dabar, vis dėlto ne visi ir tuomet galėjo tas dramas suprasti. Juk vaidinimus žiūrėjo ne tik akademikai, bet taip pat ir miestelėnai. Taigi jų programėlės ir santraukos būdavo spausdinamos – iš dalies lotyniškai, iš dalies paskui lenkiškai. Kiekvienai dramai programose būdavo nurodomas siužeto pagrindas, vadinamasis *fundamentum*, – tai ta medžiaga, iš kurios būdavo sukurta kuri nors drama. Nors ne viskas yra išlikę ir ne viską galima identifikuoti, bet vis dėlto dabar žinoma, kad Lietuvos istorijos temomis buvo parašytos 25 pjesės. Tai yra nemažai, nes jos sudaro maždaug 30 procentų visų istorinių scenos veikalų. Daug siužetų paimta iš antikinės, Viduramžių ir Bizantijos istorijos, bet yra ir iš Lietuvos. Taigi kiek čia buvo remiamasi Kojalavičium? Kaip galima spręsti iš turimos medžiagos, daugiausia juo ir buvo remiamasi. Iš dalies – dar ir Strijkovskiu, nes programose dažniausiai nurodomas Strijkovskis ir Kojalavičius. Kiek aš, pasiraususi savo medžiagoj, suskaičiauvau, tai, pavyzdžiui, Kojalavičiaus *Istorija* yra paremti aštuoni siužetai, o jo *Ivairenybėm*, specialiai skirtom Bažnyčios istorijai, – du. Taigi nesunku pasakyti, kokie tai buvo siužetai.

Kojalavičiaus tiesioginis poveikis yra aiškus; aišku, kad jis skaitytas, studijuotas ir, svarbiausia, atskleistas. Kiek aš galiu įvertinti, naujai

perskaičiusi puikų gerbiamo Dariaus veikalą apie šituos dalykus, tai iš tikrųjų dramose galima atsekti tą Kojalavičiui būdingą Lietuvos istorijos supratimą. Pirmiausia minėtinas Vaidevutis kaip kultūros, švietimo skleidėjas. Norint išaukštinti kultūrą, mokslą, švietimo reikšmę, vienoje dramoje buvo pasinaudota Vaidevučio siužetu. Šis scenos veikalas priklauso prie tų išpūdingų dramų, kurioms pasitelkta *laterna magica*. Jame rodoma, kaip per sceną pereina visa Lietuvos valdovų eiseną, kaip Vaidevutis numato būsimą Lietuvos istoriją ir jos ateitį.

Paskui – didieji Lietuvos kunigaikščiai. Bent kelios dramos yra apie Vytautą. Vytautas interpretuotas taip, kaip jį apibūdino Kojalavičius. Į jį žiūrima be apoteozės, kurią jam reiškia Strijkovskis. Vienoje dramoje – žinoma, tai atitiko ir mokyklinio teatro didaktinius uždavinius – kritiškai žiūrima į Vytauto ambicijas, į jo didelę garbėtrošką. Pavyzdžiui, kai jam nepavyksta karūnuotis, tai irgi traktuojama, kad šitaip galbūt pasireiškė Dievo bausmė už labai dideles ambicijas. Drama baigiama susitaikymu su Jogaila.

Kitas Lietuvos mokyklinio teatro veikėjas yra Skirgaila. Mūsų kultūroj jis – žymus personažas, žinomas pirmiausia iš Krėvės ir jau tvirtai įaugęs į literatūrinę ir kultūrinę mūsų sąmonę. Su Skirgaila turime vieną mokyklinę dramą. Čia jis iškyla kaip ryškiai neigiamas personažas. Taip pat apie Algirdą – tai viena žinomiausių iki šiol mokyklinių dramų, kadangi jos programa yra daug kur reprodukuojama, fotografuojama ir rodoma. Šioje dramoje aukštinamas Algirdas, sumušęs totorius.

Totorių tema apskritai yra viena iš mėgstamų mokyklinio teatro temų. Viena drama, aiškiai susieta su Kojalavičiumi, irgi vaizduoja kovas su totoriais, rodo vieno iš totorių vadų įkalinimą ir jo laikymą Kauno kalėjime, kur jis sulaukia pelnytų bausmės. Apskritai, kadangi karų su turkais, su totoriais tema tuo metu buvo itin aktuali visuomenei, nes reikėjo mobilizuoti visuomenės viešąją nuomonę dėl karo prieš juos, tai ir Vilniuj, ir Kražiuose buvo parodyta palyginti daug dramų, skirtų kovoms su totoriais. Iš to galim spręsti ir daryti išvadą,

kad Kojalavičius veikė masinę visuomenės istorinę sąmonę, todėl jau visai rimtai galima kalbėti apie labai ryškų jo poveikį.

D. K. Dėkui profesorei. Ar būtų jai kolegų klausimų?

SIGITAS NARBUTAS. Gal tik viena replika, jei galima. Čia susirinkusiems žmonėms noriu pasakyti, kad Institute šiuo metu yra baigiama rengti pirma mūsų kultūros istorijoje mokyklinių dramų rinktinė. Autorė, sudarytoja ir vertėja – profesorė Eugenija Ulčinaite; rinktinę baigia redaguoti Kristina Mačiulytė. Tikimės, kad dar iki rudens šitą knygą jau ir turėsime².

D. K. Aš noriu klausti dviejų literatūros istorikų, Mintauto Čiurinsko ir Sigito Narbuto. Kokią įtaką Kojalavičius darė savo laikų žmonėms, savo laikų tekstams?

Kad mūsų diskusija nebūtų per daug hermetiška, kadangi mes, specialistai, esam pripratę prie XVI–XVII amžiaus, o dalis auditorijos daugiau pažįsta XIX–XX a., tad aš norėčiau pasakyti porą pastabėlių. Kojalavičius iš tikrųjų sukuria vien lietuvišką pasakojimą. Strijkovskis kūrė pasakojimą, Lietuvos istoriją ir Lietuvos praeitį integruodamas į bendrą slavų, pirmiausia sarmatų, istoriją, nes toks buvo ir Liublino unijos tikslas – šitas tautas sujungti. Kojalavičius ima ir atskiria Lietuvos Bažnyčios istoriją – parašo profesorės minėtas *Ivairyenybes apie Lietuvos Bažnyčią* – savu metu labai garsią ir visur cituotą pirmąją Lietuvos Bažnyčios istoriją, Vilniuj išleistą 1650 m. Kojalavičius bajorijos užsakymu kūrė ir herbynus – yra palikęs vieną lotynišką, kitą lenkišką rankraštį. Jis kūrė visai politinei bendrijai svarbų, ją jungiantį tekstą. Herbynas tuo metu buvo garsiausių giminių istorija. Tuo metu įsivaizduota, kad tauta yra sudaryta iš giminių, iš namų – kilmingųjų namų. Iš esmės tai buvo tautą su praeitimi susiejantys tekstai. Kai lenkai stengėsi kurti bendrus herbynus, integruoti Lietuvos politinę

² Čia minima knyga: *Lietuvos jėzuitų teatras: XVI–XVIII amžiaus dramų rinktinė*, parengė, iš lotynų ir lenkų kalbų išvertė, įvadą ir komentarus parašė Eugenija Ulčinaite, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008 (red. past.).

bendruomenę į lenkų tautą ir taip kurti bendros Respublikos politinę bendriją, Kojalavičius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tautai sukūrė atskirą herbyną. Čia tik kelios remarkos, kad mūsų diskusija būtų labiau suprantama. Taigi žodis Sigitui ir Mintautui, ką reiškę Kojalavičius savo amžininkams ir vėlesniems laikams.

SIGITAS NARBUTAS. Jei galima, užbėgsiu Mintautui už akių, palikdamas jam erdvės įdomiems svarstymams apie Kojalavičių amžininkų akyse.

Prisipažinsiu, kad laukdamas šito forumo aš galvojau, ką galėčiau atsakyti jaunam žmogui, pavyzdžiui, savo dukrai arba jos kurso draugams, jeigu jie manęs paklaustų: „Klausyk, tėti! Dirbi prie Kojalavičiaus, jį skaitai ir apskritai esi pražuvęs senojoje literatūroje. Ar galėtumei pasakyti keliais žodžiais, kodėl mes turėtume tą patį daryti, kuo svarbus mums būtų konkrečiai Kojalavičius?“ – Ir visai netikėtai priėjau prie tokios ganėtinai paradoksalios, bet, man atrodo, svarbios išvados. Pradėsiu nuo Cicerono. Savo metu šis didis vyras parašė veikalą, kurio labai pasigendu mūsų kultūrinėje savimoneje, kultūrinėje vartosenoje – *De officiis*. Jame Ciceronas svarsto apie tai, į ką jo laikų romėnai turėtų orientuotis, kokias pareigas rinktis, kokius darbus gyvenime nuveikti, kokių tikslų jame siekti ir kodėl. Galvodamas, kokios pareigos, kokie darbai žmogui gyvenime būtų svarbiausi šiandien, pats ėmiau ieškoti pagrindo tokiam pareigų ar darbų sąrašui sudaryti. Mano galva, juo turėtų tapti mūsų santykis su ateitimi, mūsų angažavimasis pareigoms ir darbams, garantuojantiems ateitį mūsų šeimoms ir visai pilietinei šių dienų Lietuvos bendruomenei. Tuo pasirėmęs, sudariau štai tokią pačių svarbiausių pareigų, pačių svarbiausių darbų trijulę. Mano galva, ir anksčiau, ir dabar pagal darbų prasmę ir vertę didžiausios pagarbos visuomenėje pirmiausia nusipelno kunigo, kūrėjo ir pedagogo darbas – dėl tos paprastos priežasties, kad jie daugiausia iš esmės ir triūsia, ir nuveikia, ruošdami visuomenę ateičiai. Pedagogas – už tai, kad ateičiai ruošia jaunąją kartą, ją šviesdamas ir ugdydamas; kūrėjas – kad ateičiai ruošia individus ir asmenybes, perduodamas jiems

supratimą apie vertybes, grožį ir gėrį; kunigas – kad ateičiai ruošia visą tautą, visą bendriją, gaivindamas, puoselėdamas ir stiprindamas patį svarbiausią – žmogaus ir bendruomenės ryšį su Dievu. Už tai šiltu žodžiu šiandien minime ir visuomet minėsime kunigą monsinjorą Kazimierą Vasiliauską. Maštabiškomis figūromis mums buvo ir lieka Vincas Mykolaitis-Putinas ir Meilė Lukšienė.

Tai štai, jaunam žmogui, kuris manęs paklaustų, kodėl jam turi rūpėti Kojalavičius, aš atsakyčiau: „Tėvas Albertas Kojalavičius priklauso tai maštabiškų asmenybių kartai, kuri gebėjo dar būti iš karto viskuo. Jis buvo kunigas, buvo pedagogas ir buvo kūrėjas. Vien dėl tos priežasties, kad jis ir savo gyvenime, ir kūryboje sugebėjo suimti, aprėpti visas svarbiąsias žmogaus veiklos sferas, jis iš tikrųjų šiandien nusipelno būti ne tik minimas, taip pat ir tiriamas, ir keliamas priekin kaip tinkamas sekti pavyzdys“. – Na, bet apie tuos dalykus, koks tėvas Albertas buvo, daugiau galėtų papasakoti kolega Liudas Jovaiša, tad palaukim jo žodžio.

D. K. Mintautai, pats tyrinėji ir genealogijos dalykus, ir biografijas. Koks Kojalavičiaus poveikis savo amžininkų ratui?

MINTAUTAS ČIURINSKAS. Atsakydamas į pirmiau nuskambėjusį klausimą, koks yra Kojalavičius europiniame kontekste, iš pradžių pasakysiu kelias skambias frazes. Pirmiausia, Kojalavičius yra XVII amžiaus išsilavinusio lietuvių simbolis. Kita garsi frazė būtų, kad Kojalavičius yra jėzuitų plačių mokslinių interesų simbolis. Dar XVIII a. Vilniaus kanauninkas Juozapas Konstantinas Boguslavskis yra nurodęs, kad Kojalavičių galime vadinti Lietuvos istorikų kunigaikščiu. Tą patį apie jį įmanu pasakyti ir šiandien. Taigi kokiame kontekste XVII a. jis tokiu tapo ir kodėl galimos tokios garsios frazės apie jo asmenį?

Trumpame įvade vienam iš paskutinių Kojalavičiaus veikalų, išleistų Literatūros ir tautosakos institute, tai yra Bažnyčios istorijai – *Įvairenybėms apie Bažnyčios padėtį Lietuvoje*, – tuometinis, berods, Lietuvos jėzuitų provincijolas tėvas Antanas Saulaitis parašė nedaug,

bet labai talpių ir gražių frazių. Ten jo yra pastebėta, kad Kojalavičius savo darbais, taja Bažnyčios istorija kuria Lietuvos dialogą su Europa. Tai yra svarbi mintis; ją dar galima būtų išplėsti nurodant, kad Lietuva Kojalavičiaus darbais dalyvauja visos Europos polilogė, ji su Europa bendrauja ne kaip koks nors menkas, o kaip lygiavertis narys.

Man čia rūpi dar porą tokių dalykų pabrėžti. Koks gi vis dėlto to meto mokslinis kontekstas, ypač jo jėzuitiškasis klodas? Visuomenei dar, man atrodo, sunku priimti Kojalavičių kaip didžią mūsų istorijos, o ne tikrai istoriografijos asmenybę. Bet tokia asmenybė jis savu metu tapo ne tik lokaliame, bet ir europiniame kontekste. Įsivaizduokime to meto jėzuitų vienuoliją ir jų misijų tinklą. Ji buvo tarsi koks didžiulis archipelagas, kurio salelės kolegijų, kitų jėzuitų namų ir rezidencinių įstaigų pavidalu buvo išsibarsčiusios po visą Europą, ir ne tik – jų būta visur, pradedant Naujuoju Pasauliu ir baigiant Kinija bei Japonija. Tai štai, tą didžiulį archipelagą, galima sakyti, vienijo moksliniai interesai. Mat jėzuitų veiklos pobūdis – pasakysiu šiek tiek paprastindamas – buvo nulemtas jų misijinės veiklos ir jų mokslo. Tuo metu jėzuitai buvo tas pats, kas mūsų laikais aukštosios technologijos; jie buvo mokslo priešakyje. Viena vertus jie, kaip vienuolija, savo darbus labai ir propagavo, ir vertino, ir fiksavo; kita vertus, didieji jėzuitų autoriai tapdavo svarbūs visuotinai, vertinant ar Europos, ar vienos šalies mastu. Tai tokiu autoriumi XVII a. savo darbais tampa Kojalavičius. Aišku, visa kita čia turbūt nukonkuruoja jo *Lietuvos istorija*, iš kurios Europa ir tuo metu, ir vėlesniais laikais susipažino su Lietuva, nes veikalas buvo parašytas tarptautine mokslo kalba, tai yra lotyniškai.

Kojalavičius savo kūryba iškyla kaip didinga Renesanso asmenybė. Daugelis jėzuitų buvo universalūs; toks buvo ir jis. Kojalavičius pasižymėjo ir retorikos srityje (čia galbūt šiek tiek labiau garsėjo jo brolis Kazimieras); jis buvo žinomas ir kaip teologas, ir kaip istorikas, ir – čia pereinu prie savo objekto, per kurį susipažinau su Kojalavičium, – kaip biografas. Mat viena iš pirmųjų jo vardu išspausdintų ir atskirai išleistų knygų buvo tėvo Bartilijaus, buvusio Lietuvos jėzuitų

provincijolo, gyvenimas – to gyvenimo aprašymas. Dar nuostabiau, kad Kojalavičius yra išleidęs netgi fizikos darbų. Negana to, neturime pamiršti nė visos kitos veiklos – administracinės ir pedagoginės: jis dėstė Universitete, o vienu ypač sunkiu metu dar buvo ir jo rektorius. Iš to, kas pasakyta, matosi, kad Kojalavičiaus darbai turėjo ypatingai išsiskirti, kad jie būtų taip aukštai įvertinti visame moksliniame to meto kontekste. Tuo galime didžiuotis.

Reikia nurodyti dar vieną svarbią aplinkybę. Visa šitai Kojalavičius nuveikė, būdamas Vilniaus jėzuitų akademijos auklėtinis. Jį galime laikyti ir, na, tokiu Akademijos dovanotų Lietuvai mokslinių vaisių simboliu. Viena vertus, jis pats demonstravo tą potencialą, kurį po to šiek tiek sumažino amžiaus vidurio okupacijos; kita vertus, Kojalavičius parodė visą anksčiau pasiektą Lietuvos potencialą. Savo darbuose jis visai Europai įtikinamai pademonstravo, kad čia vyksta lygiavėriai procesai ir veikia lygiavertės asmenybės. Duomenys apie visus šiuos dalykus buvo pateikti *Įvairenybėse*, išvardijus reikšmingesnius asmenis ir suminėjus pagrindines žinias apie juos.

D. K. Labai dėkui Mintautui. Prieš suteikdamas žodį Liudui Jovaišai – kas naujo archyvuose, – aš norėčiau pasakyti, kad lenkų istorikai Briuselio archyvuose atrado Kojalavičiaus laiškų, rašytų bolandistams. Bolandas buvo garsus XVII a. jėzuitų istorikas, pradėjęs kritiškai vertinti šventųjų gyvenimus, kaupti apie juos medžiagą ir ją publikuoti. Tuo vėliau užsiėmė visas jėzuitų istorikų ratas – jo mokiniai ir sekėjai. Jis pasitelkė pažangiausius savo meto mokslo metodus. Tai štai, Kojalavičius buvo bolandistų korespondentas visiems Rytams, visai Rytų Europai. Labiausiai juos domino stačiatikių šventieji. Kojalavičius rašė apie stačiatikių šventuosius; bolandistai juo pasitikėjo ir jį publikavo. Tad ši mano replika skirta tam, kad mes geriau įsivaizduotume Kojalavičiaus lygį. Jis buvo visos Rusijos, viso stačiatikių pasaulio ekspertas mokslo centrui Briuselyje. Taigi, Liudai, mums labai smalsu iš tikrųjų, ką naujo galim sužinot šiandien iš archyvų apie Kojalavičių.

LIUDAS JOVAIŠA. Atradimų ar sensacingų paieškų nėra – tiesiog Kojalavičiaus kaip žmogaus portretas, kurio iki šiol, remiantis tais žinomais, Romos jėzuitų archyve esančiais šaltiniais paprasčiausiai niekas nebandė nupiešti.

LDK jėzuitų istorijos problema iš tikrųjų yra ta, kad svarbiausi šaltiniai yra atsidūrę Romoje, centriniame jėzuitų archyve, ir tikrai kai kurie dokumentai kopijų pavidalu yra prieinami Lietuvoje. Kalbant apie Kojalavičiaus kaip jėzuito gyvenimą, jo charakterį, svarbios dvi pagrindinės šaltinių rūšys. Pirmiausia – katalogai, kuriuos Lietuvos jėzuitų provincija reguliariai sudarinėjo. Vienas iš tokių yra metinis katalogas, iš kurio mes sužinome, koks žmogus, koks provincijos narys kuriais metais ėjo kokias pareigas. Kadangi jėzuitai tuo metu prioritetą teikė pedagoginei veiklai, švietimo darbui, pagrindiniai pareigų perskirstymai mokslo metų laikotarpiui dažniausiai įvykdavo vasaros metu, prieš prasidedant naujiems mokslo metams. Iš to galima rekonstruoti Kojalavičiaus išorinį portretą, spręsti apie jo pareigas, sužinoti jo tarnystes nuo stojimo į Jėzaus Draugiją iki mirties.

Kiti katalogai, kurių man kol kas nepavyko pažiūrėti (reikėtų važiuot į Romą), yra trimečiai katalogai, tai yra sudaromi kas treji metai. Ypač įdomu būtų pažiūrėti į juos, kadangi ten būdavo pateikiamos narių asmeninės charakteristikos, būtent – kokio temperamento kuris nors žmogus yra, kokiems dalykams jis gabus ir kokioms pareigoms tinkamas. Mat jėzuitai ypatingą dėmesį skyrė asmens išnaudojimui, jo talento atskleidimui, todėl generolas, kuris skirdavo jėzuitus į svarbesnes pareigas, turėjo gauti maksimaliai išsamią informaciją apie visų provincijų narius. Taigi tie katalogai, tie šaltiniai padėtų pažinti Kojalavičiaus kaip žmogaus charakterį ir jo asmenines savybes.

Trečias šaltinis yra Kojalavičiaus nekrologas. Daugiausia nekrologų yra išlikę nuo XVII a. vidurio. Jie apima visus jėzuitus – ir tėvus kunigus, ir brolius. Iki šiol žymesniųjų jėzuitų nekrologų, jei neklystu, yra paskelbta tikrai keletas. Kaip žinome, buvo publikuoti Jaknavičiaus, Sirvydo, Šrubauskio nekrologų originalai. Kojalavičiaus

nekrologas, iš kurio galėtume pažinti daugiau jo dvasinį gyvenimą, pamaldumo praktikas, iki šiol nebuvo publikuotas ir pristatytas.

Čia noriu pridėti keletą pastabų. Sunku būtų žvelgti į Kojalavičių vien kaip į istoriką ir atsieti jį nuo jėzuitiškos tapatybės, nuo jo jėzuitiško pašaukimo. Darius Antanavičius yra svarstęs ir rašęs, ką galėjo pasiekti Kojalavičius ir kiek jo gyvenimas trukdė, o kiek sudarė tam sąlygas. Viena vertus, istorikas stebėjosi tuo, kiek Kojalavičius sugėbėjo nuveikti turėtomis sąlygomis bei aplinkybėmis; kita vertus, jis šiek tiek apgailėstavo dėl to, kad jėzuitai tuo metu neskyrė dėmesio istorijai, nevertino jos kaip atskiro mokslo, todėl Kojalavičius neturėjęs tinkamų sąlygų atsidėti vien istoriko darbui.

Tuos du dalykus atskirti sunku – juk negalime perrašyti Kojalavičiaus gyvenimo. Pirmiausia, pajutęs pašaukimą, jis tapo vienuoliu ir visa kita atidėjo į šalį – kiek liks laiko, tiek liks galimybių; jis taip pat suvaržė ir kai kuriuos asmeninius polinkius. Bet kad Draugijoje jis jautėsi gerai, liudytų ir tai, kad du jo jaunesni broliai vienas po kito įstojo į Jėzaus Draugiją, joje Albertui jau prabuvus septynerius metus ar net daugiau. Be abejo, jeigu brolis būtų kaip nors skundęsis ar nejuokiai jautęsis, turbūt Lietuvos jėzuitų istorijoje nė neturėtume to unikalaus reiškinio – trijų brolių jėzuitų Kojalavičių, o jų dėka – ir Kauno jėzuitų židinio: namų, bažnyčios ir mokyklos. Kita vertus, Kojalavičiaus interesus jėzuitai anuo metu tikrai suprato ir įvertino. Nekrologo autorius pažymi, kad labiausiai jis buvo linkęs į humanitarinius dalykus; jis vertina Kojalavičių ir kaip poleminį teologą, bet kartu pabrėžia, kad tėvas Albertas labiausiai yra nusipelnęs, parašydamas savo tautos istoriją. Pats Kojalavičius tai irgi suvokė kaip svarbiausią savo gyvenimo darbą ir jam rodė daugiausia širdies.

Kita vertus, tos pareigos, kurios trukdė maksimaliai atsidėti istorijos tyrimams, irgi buvo pripažinimo ženklas. Kojalavičius aštuonerius metus Vilniaus universitete dėstė scholastinę teologiją, o tai yra aukščiausias įmanomas to meto jėzuitui mokslinis postas. Būtent scholastinės teologijos dėstymas, jo kaip vadovo pareigos Universitete,

vėliau – Profesų namuose Vilniuje rodo, kad vienuolija iš tikrųjų išnaudojo jo talentus. Būtų keista, jeigu Kojalavičius būtų paliktas nuošalyje.

Manau, kad ir mes galime pasiskųsti, jog vienas ar kitas dalykas, pavyzdžiui, pedagoginė veikla, mums trukdo. Lygiai tą patį galime pasakyti apie, tarkime, Paulių Rabikauską, taip pat jėzuitą. Būdamas vienas iš žymesnių Lietuvos istorikų, taip pat vienas iš labiausiai žinomų už Lietuvos ribų mokslininkų, Rabikauskas irgi dėstė Grialiaus universitete Romoje, ėjo administracines pareigas, dirbo ten pedagoginį darbą, turėjo pagrindinį savo tyrimų lauką – popiežiškiosios diplomatikos tyrimus, todėl tik atspėjamu laiku galėjo užsiimti lituanistinėmis studijomis.

Reikia pasakyti ir tai, kad Kojalavičiaus žinomumas, tokia *renommée*, kurią jis pasiekė būtent narystės Jėzaus Draugijoje dėka, leido jam tapti tuo istoriku, kuriuo jis ir tapo. Viena vertus, Draugijoje jis įgijo reikiamą išsilavinimą; kita vertus, jis buvo įvertintas to meto Lietuvos visuomenėje. Juk tos pažintys, kurias Kojalavičius kaip žinomas profesorius užmezgė su atskirais didikais, atvėrė jam kelią prie kai kurių istorijos šaltinių, kurių jis šiaip galbūt nė nebūtų sugebėjęs pasiekti ir panaudoti.

Dar viena trumpa pastaba. *Ivairenybėse apie Bažnyčios padėtį Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje* man visada užkliūva trumpos Žemaičių vyskupų biogramėlės, parašytos Kojalavičiaus. Kai kurios iš jų yra nederamai kaip tokiam autoriui kritiškos. Pavyzdžiui, apie Žemaičių vyskupą Jokūbą autorius rašo: Jokūbas I buvo vadinamas Raudonu dėl veido spalvos, o ją vyskupas įgijo dėl nevaldomo girtuokliavimo. Pakankamai ironiška yra tai, kad po Kojalavičiaus pripažinimo tos biogramos buvo perkeltos į oficialią Žemaičių vyskupų portretų galeriją ir užrašytos po jų portretais. Kai kurios buvo sutrumpintos, tarp jų ir Jokūbo; joje liko, kad tai – Jokūbas I *Ravdonas dictus*, ir viskas. (Šis pavyzdys iš tikrųjų yra geras, nes parodo, kad tikėjimo žmogus ir krikščionis, katalikas, vienuolis ir jėzuitas gali kritiškai žvelgti į tos pačios bendruomenės istoriją. Tai klausimas, kurį istorikai vienu

metu bandė spręsti, teigdami, ar tikrai žvilgsnis iš šalies, žvilgsnis iš išorės gali atskleisti vieną ar kitą istorijos reiškinių objektyviausiai ir plačiausiai. Manau, kad šiandien grįžtama prie to paties – juk vidiniai saitai, kokie nors autoriaus ryšiai su tiriama tema nebūtinai reiškia jo nekritiškumą, apriorinį subjektyvumą, paneigiantį kūrinio mokslinę vertę.) Vėliau Kojalavičiaus įvertinimą Motiejus Valančius pakartojo *Žemaičių vyskupystėje*, bet čia kritišką jo nuomonę išvystė iki karikatūros ar šaržo. Beje, šis faktas irgi kalba apie Kojalavičiaus recepciją kitoje epochoje ir kito žmogaus, Apšvietos racionalisto, pasaulėvaizdyje.

D. K. Labai ačiū Liudui. Mes aptarėm Kojalavičių iš jo laikotarpio pusės, atskleidėm kai kuriuos jo biografijos dalykus. Pakalbėkime apie Kojalavičių ir šiandieninę istorinę sąmonę. Žiūriu į Alvydą Nikžentaitį, istorinių stereotipų ir vaizdinių tyrėją. Jam skirtą klausimą pradėsiu nuo savo prisiminimų, kaip į rankas pirmąsyk pateko Kojalavičius. Anais laikais tarp lituanistų Kojalavičiaus vertimas plito, atšviestas iš spaudai parengto *Lietuvos istorijos* leidimo, kuris turėjo pasirodyti „Lituanistinėj bibliotekoj“, atrodo, Universiteto jubiliejiniiais metais – 1979-aisiais³. Prieš tai jis buvo išverstas, paruoštas spaudai, bet sovietmečiu uždraustas išleisti. Tas Kojalavičiaus darbas pasirodė tik 1988 metais, tik Sąjūdžio laikais, ir dar su tokia perkūnsargine Juozo Jurginio pratarme, kurioje Kojalavičius buvo pavanotas dėl įvairių ideologinių klaidų. Taigi mano klausimas ir būtų: kodėl sovietmečiu Kojalavičius negalėjo pasirodyti? Ir kitas dalykas – kodėl jis net Sąjūdžio laikais pasirodė su tokiom gana keistom ideologinėm vertinimo klišėm: atžagareivis, ideologiškai prastas autorius, žengiąs žingsnį atgal nuo Strijkovskio? Juk tokie, deja, apsidraudėliški vertinimai, skirti sovietmečio leidimui, pasirodė Sąjūdžio laikais. Negana to, man atrodo, kad net daliai istorijos mokytojų jie įstrigo ir suformavo

³ Čia kalbama apie knygą: Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorija*, iš lot. k. vertė L. Valkūnas, (*Lituanistinė biblioteka*, kn. 26), Vilnius: Vaga, 1988. Ant-rasis leidimas pasirodė ten pat 1989 (red. past.).

dabartinę negatyvią nuomonę apie Kojalavičių. Kitas klausimas: ką Kojalavičiaus pasakojimas iš tikrųjų šiandienos visuomenei sako? Štai Irenos Šutinienės atlikti istorinės sąmonės tyrimai rodo, kad pirmajame dešimtuose istorinių asmenybių, svarbių Lietuvos šiuolaikinei visuomenei, vis dėlto vyrauja didieji kunigaikščiai. Senoji Lietuva. Ne modernios asmenybės, ne Kudirka, Basanavičius, o didieji kunigaikščiai: Vytautas – pirmas, paskui – karalius Mindaugas, įsitvirtinęs paskutiniaisiais metais. Didieji kunigaikščiai yra vyraujantis dalykas mūsų istorinėje sąmonėje.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS. Jeigu Jūs, Dariau, leisite, aš Jūsų klausimą dar labiau išplėsiu. Atsakydamas, ką manau apie tai, kodėl ta knyga negalėjo pasirodyti sovietmečiu, 1979-aisiais, aš klausimą išplėščiau taip: o kodėl Kojalavičius yra nemėgstamas faktiškai per visą XX amžių? Sovietmetis yra tam tikra specifinė epocha, bet mes iš tiesų galim kalbėt, kad Kojalavičius yra nemėgstamas modernios lietuvių tautos. Galvojau, kad mano kolegos apie tai irgi pasisakys ir kad man tereikės tik pakartoti kai kuriuos dalykus, bet ačiū jiems – jie nepasakė apie Kojalavičių dar vieno labai svarbaus dalyko.

Ir aš, ir nemažai mano kolegų į Kojalavičių žiūri kaip į tam tikrą epochos atspindį, kaip į tam tikrą tos epochos lietuvių politinės bendruomenės įsivaizdavimo – to, kaip jie save suvokė, – atspindį. Taip žiūrėdami, mes iš tikrųjų galim paaiškinti tam tikrus Jurginio teiginius – kodėl jam Kojalavičius atrodė savotiškas regresas Strijkovskio atžvilgiu. Juk jei mes paimsim Strijkovskį, tai nepaisant to, kad jis buvo sarmatiškosios teorijos atstovas, turėsime pripažinti, kad jis Lietuvą sarmatų pasauly iš tikrųjų matė kaip pakankamai griežtai atskirtą. Jeigu mes naudosim politinės tautos konceptus ir lyginsim įvairius Strijkovskio tekstus, anksčiau ir vėliau parašytus, tai mums gali kilti tam tikrų įtarimų netgi dėl jo kilmės. Tuo metu vyko ne tik, kaip mes dabar labai dažnai mėgstam sakyti, polonizacijos procesai, bet ir – kaip Strijkovskio atveju – lituanizacija. Tad jeigu lyginsim šiuos du autorius, tai labai aiškiai – kaip ir Jurginis pastebėjo – galėsime

apibūdint, kuo Kojalavičius skirias nuo Strijkovskio. Visų pirma, Kojalavičiui neabejotina vertybė buvo unija su Lenkija, na, bet, ačiū Dievui, istorikai ir literatūrologai Lietuvoj jau yra labai toli pažengę, tad man nebereikia aiškint, kad tokio dalyko, kaip dabar suvokiama Lietuvos tauta, anuomet nebuvo. Dviejų politinių tautų suartėjimas buvo labai akivaizdus, ir tai, aišku, Kojalavičiaus kūrinys labai aiškiai patvirtina. Juk, profesore, Jūs minėjote kai kurias dramas – apie Vytautą, kur Vytautas yra smerkiamas, ir visa kita. Tai juk Vytauto „pasipūtimas“, jeigu Jūs atsimenate, yra siejamas su vienu pagrindiniu epizodu – su jo noru karūnuotis ir nutraukti uniją bei istorinius ryšius su Lenkija.

Nuo šito momento aš pradedu savo atsakymą, kodėl per visą XX amžių Kojalavičius nebuvo mėgstamas ir kodėl jis nėra pakankamai mėgstamas dabar. Kai mes kalbam apie atmintį, visų pirma, apie kultūrinę atmintį – aš labiau mėgstu šitą terminą, – tai iš tikrųjų į kultūrinę atmintį mes sutalpinam tuos įvykius, kurie atitinka tam tikrus mūsų įsivaizdavimus apie kurią nors bendruomenę ir tuos faktus, tas asmenybes, kurie tarsi tinka tai mūsų projektuojamai atminčiai. Toks būtų pagrindinis atsakymas, kodėl sovietmečiu ir po sovietmečio iš tikrųjų mes Kojalavičiui savo kultūrinėje atmintyje nerandam vietos: mes iki šiol į XVI, į XVII amžių tebežiūrim per dabartinį lietuviškumo supratimą.

Aš noriu pasakyti, kad visas šitas dalykas nėra taip jau visai blogas. Visų pirma, daugelio čia sėdinčių žmonių dėka mes iš tikrųjų ėmėmės to, kas Šapokos buvo tik pradėta, – ieškoti lietuvių Lietuvos istorijoj. Šitas procesas ypač suaktyvėjo, kad ir kaip būtų keista, sovietmečiu, ir tada lietuviškumo ribos labai stipriai išsiplėtė. Čia, aišku, reikėtų paminėti tokius žmones kaip Eugenija Ulčinaitė, Ingė Lukšaitė ir daugybę kitų.

Taigi Kojalavičius mums yra lietuvis tik šiek tiek; aš netgi pasakyčiau dar tokią vieną frazę: Kojalavičius niekada nebus mums visiškai savas, kol mums sava nebus Gegužės 3-osios Konstitucija. Kol mes nesuprasim, kad lietuvis galėjo būt ir kitoks, turėdamas kitokią lietuviškumo sampratą; kol nebūsim pakantesni, nevertinsim

ir neversim praeities herojų būti tokiais lietuviais, kokiais mes patys save suprantame. O sovietmečiu – sovietmečiu viskas labai paprasta. Jau vien tai, kad Kojalavičius buvo jėzuitas, mano supratimu, buvo pakankama priežastis, kad jo darbas nepasirodytų; antras dalykas, be jokios abejonės, – kad tas darbas buvo *Lietuvos* istorija.

Dabar vėlgi – jeigu mes pasižiūrėsime, kaip Kojalavičius yra įėjęs į mūsų kultūrinę atmintį, atrasime labai įdomių šaltinių. Kaip žinome, vienas iš tokių kultūrinės atminties šaltinių yra gatvėvardžiai. Tai visoj Lietuvoj tiktai vienas yra toks gatvėvardis – Kojalavičiaus. Ir taip yra dėl pakankamai prieštaringų priežasčių.

Aš iš tikrųjų noriu netgi paprovokuoti šioje auditorijoje esantį savo kolegą Česlovą Laurinavičių. Mums ne kartą teko diskutuoti ta tema, ar LDK paveldo gražinimas į kultūrinę atmintį yra pageidautinas, ar tai būtų kažkas bloga. Česlovo Laurinavičiaus tezė yra tokia, kad per LDK paveldo gražinimą į kultūrinę atmintį mes skatintume lietuvių imperializmą, jų agresyvumą Gruzijoje, Ukrainoj ar Baltarusijoje. Jo idėja – tokia: grįžkim į 1918 metus ir džiaukimės tarpukario Lietuva, tarpukario laikais pasiekta nepriklausomybe. Manau, kad visa tai – labai simptomiška.

Dar aš čia, Dariau, šiek tiek Jus koreguosiu: Irenos Šutinienės tyrimai, kuriuos aš labai vertinu, iš tikrųjų rodo, sakykim, Sąjūdžio laikų situaciją – situaciją iki 1994-ųjų metų.

D. K. Ji visai neseniai atliko naujus tyrimus, ir jie yra paskelbti ką tiktai. Bet ir jie iš esmės rodo dabartinių lietuvių ištikimybę didiesiems kunigaikščiams, tik Mindaugas „išsiveržė“ į priekį.

A. N. Taip, bet greta to mes labai aiškiai matom, kad iš tikrųjų į pirmąsias vietas veržiasi ne, sakykim, tarpukaris, ne XIX amžius, bet nesena dabartis; jei savo laiką palyginsim, sakykim, su 1918–1926 m. situacija, pamatysim, kad tais metais didžiųjų kunigaikščių laikotarpis buvo absoliučiai užmirštas, ir kultūrinės atminties pagrindas buvo iš XIX a. pabaigos–XX a. pradžios. Iš tikrųjų, ta dilema visuomenei

yra pakankamai rimta: kokių pagrindų kurti tą kultūrinę atmintį? Ir mes matom, kad čia sutarimo, bendros nuomonės net tarp pozityviai mąstančių žmonių nėra, ir šita priešprieša irgi yra dar viena iš tokių objektyvių priežasčių, lemiančių tai, kodėl mes sunkiai randam vietą Kojalavičiui mūsų dabartinės Lietuvos kultūrinėje atmintyje.

D. K. Labai dėkui Alvydui Nikžentaičiui. Manau, kad jis provokuoja rimtas diskusijas, todėl siūlau mums atsigręžti į auditorijos dalį, sėdinčią priešais, ir pakviesti ją – pirmiausia, profesorių Zigmantą Kiaupą – pasisakyti. Tačiau prieš tai noriu sureaguoti į Alvydo labai gerą provokaciją dėl Kojalavičiaus ir modernių laikų.

Taip, vienas svarbus dalykas, kad jis – jėzuitas, o kitas – kad Kojalavičius savo *Istorijoje* pirmas taip radikaliai kalba antimaskvėniškai. Antirusiška pozicija yra labai stipri. Čia jaučiama Maskvos grėsmė; be to, aprašomos kovos su totoriais, su kazokais; jau matyti maskvėniškas, rusiškas gaivalas. Maskva *Istorijoje* yra barbarų barbaras. Lietuva kovoja su barbarais, gindama Vakarų civilizaciją, katalikybę ir taip toliau. Pagrindinis dalykas yra šitas. Strijkovskis mėgina rusų ir Maskvos istoriją integruoti; apskritai lietuviai slavų jūroj jo veikale ištirpsta – su visu pasididžiavimu, su viskuo. Bet Strijkovskis ir Kijevo Rusioj, ir net Maskvoj persirašomas kaip artimas istorikas, nes jis su pasididžiavimu kalba ir apie Maskvos valdovus, ir apie Lietuvos kunigaikščius. Dėl Vytauto vertinimo ir Unijos – atidžiai skaitydami, mes irgi pamatysim, kad Kojalavičius nieko neatranda. Jis cituoja Strijkovskį dėl Vytauto ambicijų ir taip pat vertina, kaip tai daro Strijkovskis. Kai Kojalavičius sako, kad *Vytautas buvo laisvas laisvos tautos viešpats*, tai yra laisvos tautos valdovas, tai net šitą Vytauto vertinimą jis irgi perima iš Strijkovskio.

Kojalavičius kaip istorikas pirmasis pradeda kalbėti apie Uniją – na, jau šimtui metų praėjus – iš lietuviškų pozicijų. Jis sako, kad Žygimantas Augustas labai sielojosi, nuskriaudęs lietuvių tautą – savo tautą, savo valstybę. Ir iki gyvenimo pabaigos jis galvojo, kaip tą skriaudą atitaisyti. Kaip rašo Kojalavičius: *kaip mini Lietuvos istorikai*.

Mes galim spėti, kad jeigu tai yra faktas, o ne mitas, tai toks vertinimas galėjo ateiti tik iš Augustino Rotundo, kuris prie Žygimanto Augusto buvo kaip jo sekretorius. Jo lotyniškoji istorija, jos rankraštis, Kojalavičiaus matytas, dingo Nesvyžiuje.

Štai, ką sako Kojalavičius: Žygimantas Augustas net iš liūdesio pasimirė, kai norėjo lietuviams už prarastą Voluinę, Kijevą, Palenkę ir Podolę atiduot Mozūrus – prijungt prie Lietuvos, o lenkai tam pasipriešino. Ir jis iš skausmo dėl tėvynei padarytos žalos apsirgo ir mirė. Toks Žygimanto Augusto vertinimas eina per visus XVIII a. Lietuvos istorijos vadovėlius, o pastarieji buvo persirašyti iš Kojalavičiaus; juos leido Pranciškus Paprockis, o paskui, XVIII a. pabaigoj, perleidinėjo Edukacinė komisija. Būdamas dar vaikas, Simonas Daukantas irgi turėjo iš tų vadovėlių mokytis Lietuvos istorijos. Ir mes tada pamatom, kaip tas istorinis pasakojimas – lietuviškas istorinis pasakojimas – su skriaudos, valdovo, paskutiniojo Jogailaičio, padarytos skriaudos, motyvu ateina į XIX a. pradžią, į lietuvių atgimimą. Čia esama labai sudėtingų niuansų. Juk kaip Kojalavičius aprašo Liublino uniją: lietuviai siekia išsaugot Lietuvos respubliką – savo respubliką – sveiką, bet jiems tai nepavyksta.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS. Ačiū, kad paaiškina. Aš minėjau, kad Kojalavičius – lietuvių tautos atstovas, bet kitokios, negu Strijkovskio laikais. Mes viską laiką Lietuvoj turim problemų su terminija; pavyzdžiui, aš tų problemų pradžią matau dar nuo Strijkovskio. Reikia labai aiškiai skirt, kam, kokiems rutėnams simpatizuoja, pavyzdžiui, Strijkovskis, o kokiems – ne. Turbūt tarp Strijkovskio maskvėnų ir rutėnų yra pakankamai didelis skirtumas. Bet jeigu Strijkovskį neatidžiai skaitai – šiuo atveju, jeigu aš nesigilinčiau į niuansus, tai galvočiau, kad jis ir apie maskvėnus rašo gerai; bet juk jis gerai rašo apie savus rutėnus, o ne apie maskvėnus!

DALIA DILYTĖ. Aš norėjau pasakyti, kad čia pasigendu tik vieno akcentėlio: Kojalavičius buvo talentingas rašytojas. Menininkas. Jis –

ne tik mokslininkas, ne tik jėzuitas, bet ir, kaip Sigitas sakė, kūrėjas, o jo istorija, – Darius citavo, kaip ją vertino Daukantas, – yra labai talentingai parašytas kūrinys. Istorikai šiais laikais taip neberašo. Neberašo su dialogais, su kalbomis. Aš manau, kad būtina. Tik tiek ir norėjau pasakyti: kad jis buvo menininkas.

Dėl jo istorijos – aišku, kad tai yra ne tiktai mokslo knyga. Tai yra ir talentingo menininko kūrinys. Aš prasėdėjau nežinau kiek savaitių, skaitydama tą istoriją, ir patyriau tą patį įspūdį, kaip ir Daukantas. Aš aikčiojau bibliotekoje: koks nuostabus autorius! Kokia nuostabi kalba! Skaitai, ir tiesiog neišpasakytas malonumas jį skaityti! Ir ne tiktai dėl leksikos, bet ir dėl visos sandaros, dėl pasakojimo dinamikos. Jis nėra monotoniškas. Jo istorija – tai menininko kūrinys.

D. K. Labai ačiū. Mes su Alvydu dabar ginčijamės ir kviečiame įsijungti istorikus, čia sėdinčius, ir profesorę, ir Liudą taip pat, ir Mintautą, pasvarstyti apie Kojalavičių ir šiandieną, LDK ir šiandieną. Įdomu: Alvydas pastebėjo, kad XX amžiui Kojalavičiaus nereikėjo. Mes verčiam ir leidžiam Kojalavičių sovietmečiu, bet XX amžiaus žiūrėjimas – gana šaltas, nors Daukantas Kojalavičių garbina ir daug ką iš jo perima. XIX a. pradžios atgimimas dar vyksta kartu su Kojalavičium, o jau XX-ojo – tarsi ne. Štai Almos Lapinskienės paruošti Vileišio raštai rodo, kad jis dar XX a. pradžioj rašo lietuvišką istoriją ir joje perima Kojalavičiaus mitologiją. Vaidevutis ir visa kita Vileišiui yra Lietuvos istorijos pradžia. Čia irgi įdomūs yra dalykai: Kojalavičius reabilitavo senąją metraščių mitologiją – paėmęs iš Strijkovskio, pritaikė ją jėzuitiškai mokslo epochai. Palemono atvykimą jis nukėlė į IX a., nes per ankstyvas buvo ir jam nesutapo su chronologija, o Vaidevutį jis irgi pakeitė: nupiešė jį, remdamasis socialinės sutarties teorija – Vaidevutis tautą subūręs socialinės sutarties pagrindu. Taigi Kojalavičius priartino senąją mitologiją prie XVII a. kritinio mokslinio galvojimo būdo. Ir ta Kojalavičiaus mitologija paskui, XVIII amžiuje, buvo perimta.

Nustebau, skaitydamas LDK kalendoriukus, kurie XVIII a. išeidavo kasmet. Kiekviename kalendoriuje yra išrikiuota ir Lenkijos valdovų eilė, kad skaitytojas galėtų susipažinti, ir Lietuvos didieji kunigaikščiai. Tokie Lietuvos didieji kunigaikščiai, kaip Kojalavičius sudėliojo, eina iki Abiejų Tautų Respublikos žlugimo visą XVIII amžių – su palemonais, su litalanais, su vaidevučiais. Tiesiog siekta, kad lietuvis bajoras ar turtingas miestelėnas žinotų visą savo valdovų eilę. Tai štai, mes matom, kad vis dėlto ta istorinė sąmonė formuojama buvo labai kryptingai, ir Kojalavičius buvo autoritetas XVIII a. ir dar XIX a. pradžioj. Kas nutiko, kad to nebėra? Ar šiandien tie vaizdiniai būtų aktualūs?

VANDA ZABORSKAITĖ. Jei tik galiu įsiterpti. Kodėl Kojalavičius nebuvo populiarus nepriklausomoj Lietuvoj? Man atrodo, kad gana aišku. Juk tiesą sakant, Antroji Respublika – tai valstiečių valstybė. Kai XIX a. formavosi ta modernioji tauta, tai ji formavosi kaip valstiečių tauta.

Dabar Lietuvos istorikai linkę lyg užmiršti, lyg užtušuoti tai, kad tą modernios tautos formavimosi procesą labai puolė ir labai trukdė būtent lenkai. Lenkai buvo iš esmės priešiški *Aušrai* ir *Tėvynės sargui*, ir tai žinoma. Todėl po 1918 metų, kadangi ta Respublika buvo faktiškai valstiečių tautos sukurta, tai savime jai Kojalavičius atrodė vis dėlto kitokios ideologijos žmogus. Ir tai, kas buvo susiję su ta kitokia ideologija, buvo nepriimtina. Nors jau tada nepriklausomoj Lietuvoj buvo kilusi mintis, kad reikia plačiau žiūrėti į Lietuvos istoriją ir matyti ne tik valstietišką jos istoriją, bet ir LDK laikus. Tai Vandos Sruogienės ir per ją Balio Sruogos vizija – Radvila Perkūnas, Kazimieras Sapiega, visi tie dalykai. O dabar, jau Trečiojoj mūsų Respublikoj, šita lietuvių tautos kultūra suklestėjo, išsiplėtė, mes neigiame tradicinę LDK, sakykim, apskritai. Žiūrėdami į Liublino uniją, suprantam ją taip, kaip Kojalavičius suprato, kad tai buvo būtina, ir manau, kad tai yra natūralus procesas.

A. N. Aš norėčiau pridėti kelias pastabas apie atminties raišką tarpukario Kaune, Laikinojoj sostinėj. Mes galim pakankamai tiksliai atsakyti, o kas buvo LDK tradicijos „kūrėjas“, kas buvo jos „kaltininkas“, kad ji atsirado lietuvių kultūrinėj sąmonėj, o paskui ypač stipriai pasireiškė Sąjūdžio metais, taip pat iš dalies ir dabar. Na, tai reikėtų įvardyti ne kokį nors istoriką, bet iš tikrųjų – Antaną Smetoną. Faktiškai mes matom didžiulę cezūrą, kuri prasideda nuo 1927–1928 m., kai pasirodo rimtas posūkis į LDK laikus, ir čia būta tam tikro simbolių pasikeitimo. Sakykim, iki 1927–1928 m. lietuvių tautos gimimo vieta yra Karo muziejus su jo sodeliu: jeigu jūs ten nueisit, pamatysit, kas ten yra pastatyta – ten jūs rasit visas temas: ir Vilniaus praradimą, ir Knygnešį, ir Valstietį, išlaikiusį lietuvybę, ir taip toliau. O paskui įvyksta lūžis – 1927–1928, taip pat 1930 m., nes Karo muziejus yra perstatomas ir pavadinamas Vytauto Didžiojo.

Dabar dėl priekaištų istorikams. Žinot, jeigu mes kalbam apie kultūrinės atminties kūrimo strategijas, tai pagal savo turinį yra išskiriamos dvi. Viena kultūrinės atminties strategija yra labai artima komunikacinei atminčiai, kai iš tikrųjų yra prisimenami ir į kultūrinę atmintį įdedami nesenos praeities dalykai, ir kita, kai įdedama senoji ir naujoji istorija. Po 1918 m. buvo pasirinkta kaip tik pirmoji strategija, kuri orientavosi į nacionalistinės epochos vaizdinius. O ką tai sako? Tai sako vieną tokį labai paprastą dalyką. Jeigu pasižiūrėsime, kur dar buvo naudojama tokia kultūrinės atminties teorija, kai buvo pasiremta komunikacine atmintim, arba laikotarpiu iki 100 metų, tai pamatysime kelis tokius atvejus: Jungtinės Amerikos Valstijos po revoliucijos, dar Didžioji Prancūzų revoliucija, dar Spalio perversmas-revoliucija ir 1945 metai – Kaliningrado sritis. Ką tu noriu pasakyti? Aš visiškai pritariu Jums, profesore, ir noriu pasakyti, kad, matyt, jeigu žiūrėsime grynai per tą kultūrinės atminties formavimo prizmę, 1918 m. lietuviai patyrė iš tikrųjų tokį stiprų sukrėtimą, kurį galima lyginti su ką tik paminėtais atvejais. Taip pat noriu priminti, kad istorikai yra priversti viską kritikuoti, jie turi griauti senus mitus ir kurti naujus. Čia yra jų darbas.

ZIGMANTAS KIAUPA. Gal mes per daug norim iš 1918–1940 m. Respublikos – žiūrėkit, tada ne tik Kojalavičius, nieks nebuvo išverstas. Aš gal ir klystu, gal ne viską žinau, bet, mano žiniom, tada tik tokio Griškevičiaus rašinėlis apie Šiaulių ekonomiją buvo išverstas, ir tai vien jo santrauka – dešimtos eilės vertės. Nebuvo tiesiog laiko, nespėta, nes rūpėjo kitos temos, visų pirma, politinė istorija, na, dar kažkiek – kultūros istorija.

Galima kalbėti apie valstietišką tarpukario mentalitetą, nors taip kalbėdami, turėsim kažkaip paaiškinti, kodėl tie „valstiečiai“ Jonušo Radvilos vardu pavadino vieną pulką, kodėl garbino Jonušą Radvilą – juk šis nebuvo valstietis. Turim ir daugiau tokių „nevalstiečių“, kurių asmenybės tuo metu buvo pakankamai eksploatuojamos.

1897 m. Rusijos imperija atliko gyventojų surašymą. Jo metu pirmą kartą buvo klausama apie gimtąją kalbą ir apie luomą. Užrašiusių, kad gimtoji kalba yra lietuvių, o jie patys yra bajorai, būta maždaug nuo 4 iki 6 procentų (dabar negaliu visiškai tiksliai pasakyt). Tie žmonės taip ir užrašė – lietuvių arba žemaičių. Nurodytas procentas yra toks pat, kaip Prancūzijoje arba Vokietijoje. Gal tiktai Ispanijoje jis būtų didesnis, bet ten, kaip žinot, dar nuo Viduramžių valstybės raida turėjo savą specifiką. Apskritai Lietuvoje ir Ispanijoje bajorų buvo žymiai daugiau. Čia vyko karai su kryžiuočiais, todėl reikėjo daugiau karių. Jeigu pažiūrėsime į nacionalinį išsivaduojamąjį lietuvių judėjimą, tai pamatysime, kiek jame sukinėjosi bajorų. Ypač rašytojos – jos tai juk visos bajorės. Visos iki vienos – netgi Žemaitė. Ir Šatrijos Ragana – ji juk ir rašė tik apie bajorus.

V. Z. Taip, bet į nacionalinį judėjimą tik tie bajorai įsijungė, kurie priėmė valstietišką programą.

Z. K. Toks Tadas Daugirdas – jo programa buvo jau nevalstietiška; arba ta pati Šatrijos Ragana – žiūrėkite, irgi ne. Bet jie nebuvo konsoliduoti. Vieni gyveno vienokį, kiti – kitokį gyvenimą, ir viskas.

Kai Darius paklausė, kodėl sovietmečiu taip atsitiko, kad Kojalavičiaus istoriją leido du kartus, tai juk atsakymus jis puikiai žino, nes

pats juos paskui ir išdėstė, nurodęs, kad Kojalavičius pirmasis taip aštriai kalbėjo prieš Maskvą ir prieš rusus. Ne tai buvo svarbiausia, kad – jėzuitas. Ir ne tai, kad – dvasininkas. Valančius tada buvo išleistas. Buvo kiti kunigai išleisti. Rusai buvo svarbiausia priežastis. Bent kiek aš atsimenu, tokia informacija cirkuliavo tarp žmonių, kuriems tai rūpėjo, – kad jo istorijoje rašoma prieš rusus. Prisiminkit 1979 metus. Taškento nutarimai, visa kita. Ar bereikia stebėtis, kad sustabdė? Tik paskui, 1988 metais, Kojalavičius išėjo taip, kaip jis buvo parengtas 1979-aisiais, įskaitant tą patį Jurginio įvadą.

DALIA DILYTĖ. Ten dar Lazutkos straipsnis buvo. Kai 1979 m. Glavlitas uždraudė, tai Lazutkos straipsnį išėmė, įdėjo Jurginio, o vėliau tokį ir išleido.

Z. K. 1988 metai – dar ne Sąjūdžio laikai. Prasidėjo *Perestrojka*, ir Kojalavičius buvo išleistas. Jo istorija išėjo dar pirmojo metų pusėj.

D. D. Darius sakė, kad jis Kojalavičių skaitė, išleistą savilaidos. O man jį parnešė vyras, kuris dirbo vadinamajame Informacijos centre. Ten inžinieriai tuo pasirūpino. Dar noriu pasakyti, kad tarp inteligentų ta Kojalavičiaus istorija paplito gana plačiai.

V. Z. Dar kartą paklausiu: kodėl tos antilenkiškos ir Kojalavičiui nepalankios nuotaikos buvo? Tiesą sakant, tuo metu jau buvo sukurta trumpa poetinė Lietuvos istorijos vizija. Prie to prisidėjo Antano Miškinio ir Kazio Inčiūros ranka, ir tai yra svarbiausia. Dvarininkai valdė baudžiauninkus. Ir mes esam baudžiauninkų ainiai. Dėl to su dvaru čia buvo taip pat, kaip ir Vaižgantui. Jam dvaras – griežtai ne. Ir Lietuvos istorijoje – griežtai ne viskam, kas susiję su Unija ir Lenkija.

A. N. Aš norėčiau, Profesore, Jus sutaikyt su Zigmantu Kiaupa.

V. Z. Tai kad mes sutariam.

A. N. Tai aš noriu Jus dar labiau sutaikyt. Juk, sakykim, visi tie kultūrinės atminties neigimai iš tikrųjų nuveda prie tos komunikaci-

nės atminties klodo, o tada jame tu susiduri su keisčiausiais dalykais: pavyzdžiui, maždaug tuo laiku, apie 1918–1920 metus, pamatai komunikacinėje atmintyje funkcionuojant tokius vardus kaip Teodoro Narbuto ar Ožeškienės ir nepastebi jokio priešiško. Ir čia būtų atsakymas, Zigmai, į Jūsų pastebėjimą dėl bajoriškosios dalies įsiliejimo į politinę tautą. Iš tikrųjų procesas krypo valstietiškos tautos formavimo linkme, tada buvo taip formuojama kultūrinė atmintis, o ji savo ruožtu irgi veikė žmonių socialinę komunikacinę atmintį, todėl gavom tą rezultatą, kurį gavom.

D. D. Kojalavičių reikia darsyk iš naujo perskaityt. Ar iš tikro jis jau toks labai karštas Unijos ar lenkų šalininkas? Man tokio įspūdžio nesusidarė. Man išliko įspūdis, kad jis siekia rašyti *sine ira et studio*. Jo šališkumas, be abejo, pasireiškia kur kitur – maskvėnai ir visi totoriai yra barbarų barbarai. Dėl lenkų, man atrodo, jis siekia objektyvumo: jo veikale aš nepajutau nei ypatingų simpatijų, nei ypatingų antipatijų. Reikėtų dar kartą prisėsti ir patyrint, aišku.

V. Z. Bet anų laikų lietuviu turbūt nepatenkino toks tarytum objektyvus požiūris.

D. D. Galbūt, galbūt.

MINDAUGAS KVIETKAUSKAS. Labai įdomi diskusija dėl lietuviškumo, lietuviškosios tapatybės supratimo. Dabar viena logika, profesoriaus Nikžentaičio logika, lyg ir sakytų, kad egzistuoja tam tikros skirtingų istorinių laikotarpių tapatybės konstrukcijos. Vienokiai lietuvybei atstovauja Kojalavičius, o kitokią regime dabar. Jinai yra iš esmės pasikeitusi. Valstietiška tauta tiesiog pakeitė tapatybę, ir mes turime skirtingas jos konstrukcijas (gana postmoderniai skambantis tikėjimas!). Kita pažiūra, išreikšta Dariaus Kuolio, remiasi tuo, kad čia tęstinumo vis dėlto esama. Nepaisant to, kad sąmonė keičiasi, tačiau nuo Kojalavičiaus iki Daukanto galima susekti tam tikrą liniją – ir toliau, nepaisant visų istorijos perversmų.

Man atrodytų, kad abi šias pažiūras galima svarstyti tiesiog kaip hipotezes, labai svarbias mūsų tapatybės suvokimui. Ar, tarkim, Kojalavčius ir tai, ką jisai sako, iš tiesų paskui nutrūksta, išnyksta, ir mes dabar iš esmės naujai konstruojam savo LDK tapatybę, ar vis dėlto tai yra linija, kuri ateina iš amžių glūdumos kaip tam tikra kolektyvinė atmintis? Ganėtinais painiais keliais, ganėtinais dideliais vingiais, bet vis dėlto ateina. Ir profesorius Kiaupa sako: yra linija, kur šitie dalykai reiškesi tautinio atgimimo laikais.

Aš nežinau, ką bajorams reiške valstietiško turinys. Jie su savo lietuviybės suvokimu atsigręžė į atgimstančią valstietišką tautą. Bet jei pabandytume įvertinti tokį žmogų kaip Mykolas Biržiška ir jo liniją – nuo lenkiškos bajorystės prie lietuvių, tai čia turėtume pripažinti dar vieną svarbų momentą. Biržiškos veikloje labai stipriai pasireiške demokratizmo momentas – jo moderni identifikacija. Ne tik valstietiška, bet ir moderni – tie žmonės suvokė save kaip demokratų. Tai yra labai svarbu, pavyzdžiui, Žemaitės mąstymui. Jinai suvokia save kaip demokratę ir todėl ji veikia kaip paprasta moteris. Atsiminkim dar ir pirmuosius lietuvių socialdemokratų: juk Lietuvos socialdemokratų partijos kūrėjai buvo bajorai – Domaševičius, Moravskis ir kiti.

Tokias diskusijas reikėtų plėtoti istorikams, literatams ir apskritai kultūros istorikams. Kartu mes galim įžvelgti labai įdomių dalykų apie moderniąją tapatybę.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS. Jeigu aš būčiau griežtas istorikas ir, sakykim, vadovaučiausi modernios istorijos samprata, tai taip ir elgčiausi. Juk žinome, kad po Antrojo pasaulinio karo atsirado apibrėžtų srovių, kurios labai aiškiai atskiria modernią istoriją nuo visų kitų dalykų. Ir nacijos istorija ten yra „pavedama“ modernios tautos istorijai. Tad kai mes svarstom apie visokius tokius dalykus, tai aišku, suprantam, kad valstiečių ar kitokia tauta neatsiranda absoliučiai vieningai. Aš čia irgi nenorėčiau labai tiesmukiškai visko vertinti ar suvest visko į vieną asmenybę – į Kojalavičių. Jis tikrai turėjo įtakos

pagoniškos Lietuvos naratyvui. Bet mes neužmirškim ir tokio Šliūpo, ir visų laisvamanių. Ir, pavyzdžiui, to, kuo tarpukario Lietuva skiriasi nuo dabartinės: jeigu žiūrėsime į kultūrinę atmintį, tai mes turbūt joje surasim visus anuomet žinotus pagoniškus dievus. Pagoniškasis segmentas tada buvo žymiai platesnis. Tuo aš noriu pasakyti, kad nevirtinu, jog tarp ankstesnės ir vėlesnės epochos nebuvo ryšių, o tik tai, kad tie ryšiai nebuvo tokie tiesioginiai – ten buvo visokių zigzagų. Bet kaip juos suvokt, kaip juos rekonstruoti – čia iš tikrųjų reikėtų ne vienos diskusijos ir ne vieno dvidešimtmečio.

D. K. Labai ačiū. Norėčiau išsakyti porą baigiamųjų remarkų. Iš tikrųjų mūsų diskusija pakrypo labai gera linkme ir galėtų turėti tolimesnę tąšą. Labai dėkoju visiems dalyviams. Man atrodo, kad tėvą Albertą Kojalavičių mes iš tikrųjų pradėdam minėti rimtai. Jis duoda pretekstą rimtoms kalboms apie šiandieną, šiandieninę mūsų tapatybę, istorinę sąmonę, ir reikia tikėtis, kad čia tik pirmasis jo paminėjimas. Rytoj mes turim rimtą tarptautinę konferenciją, čionai kviečiam visus.

Taip pat manau, kad ir Vilniaus universitetas Kojalavičių galėtų paminėti, ir Kaunas. Įsivaizduoju, kaip lenkai minėtų Dlugošą, jei būtų panašus jubiliejus – apvalus. Kojalavičius buvo Vilniaus universiteto rektorius, Kauno jėzuitų židinio kūrėjas, su broliais jiems užrašęs savo namus. Vis dėlto orientuodamasis į šitą diskusiją, į šitas rimtas pastabas, norėčiau dar atkreipt dėmesį į kai kuriuos dalykus. Štai Alvydas paminėjo, kad Kojalavičius iš tiesų buvo labai svarbus, reabilituojant pagonybę būtent katalikiškoj Lietuvoj – jėzuitų Lietuvoj. Kojalavičius visą pagonišką istoriją, mūsų pagonių herojus iškelia kartais net daugiau, negu Strijkovskis – ir jų kovas su kryžiuočiais, su Livonija. Iš esmės jis smerkia kryžiuočius labai stipriai, ir tą pagoniškąjį naratyvą jis įtraukia į savo pasakojimą, į bendrąjį tautos naratyvą labai pagarbiai. Tai tikrai didelis Kojalavičiaus nuopelnas.

Man taip pat atrodo labai svarbu ir tai, ką Mindaugas kalbėjo apie demokratines bajorų nuostatas. Tikras faktas, kad mūsų bajorija jau

kalbėjo apie demokratiją, paveikta Rousseau idėjų, dar prieš Prancūzų revoliuciją. Žemaitis bajoras Mauricijus Karpis kalba apie valstietiją, pats versdamas Ruso iš prancūzų į lenkų kalbą. Yra išlikusių jo kalbų Ketverių metų seime. Tai jose jis valstiečius vadina pagrindiniais tautos dvasios saugotojais. Juos reikia įtraukti į tautą, suteikti jiems ne tik pilietines laisves, ne tik juos išbaudžiovinti, bet ir padaryti politinės tautos nariais, kad jie galėtų burtis į seimelius, dalyvauti Seime ir taip toliau – suteikti politines teises. Tai – XVIII a. pabaiga, Ketverių metų seimo laikotarpis, taigi metas dar iki Prancūzų revoliucijos. Mes turim tokių tekstų, reikalaujančių valstiečius įtraukti į tautą. Yra anoniminės poezijos, sukurtos XVIII a. pabaigoj apie valstiečius, – joje irgi reikalaujama: baikim juos engti, tai mūsų tautos nariai, tai mūsų dvasia ir taip toliau. Su XVIII a. pabaiga tokios jungtys!

Dar vienas įdomus dalykas. Kodėl Kojalavičius XX a. pirmoj pusėj lietuvių valstybėj netapo savas, kodėl jis netapo savas oficialiajai ideologijai? Alvydo pastebėjimas labai taiklus. Iš tikrųjų – ką darė Smetona po perversmo? Jis kūrė tautos vado kultą, ir Vytauto kultas iš esmės buvo ne demokratinės valstybės, o stiprios, galingos, vienvaldiškai tautos tėvo valdomos valstybės atspindys istorijoje. Taip tada buvo suvokiamas Vytautas. Neliko respublikoniško Vytauto suvokimo, sukurto Strijkovskio ir Kojalavičiaus ir jamžinto, pavyzdžiui, Trakų bažnyčioje, kur mes Vytautą matom su bajoriškai skusta galva ir plaukų kuokštu, pavaizduotą XVII a. Lietuvos bajoro povyza. Toks Vytautas ir tetiko bajoriškam respublikonizmui; prisiminkim, ką Strijkovskis apie jį kalba, kad tai yra pirmiausia laisvos tautos valdovas. Ne despotas, ne tironas, o laisvos tautos valdovas. Kojalavičius visur vartoja sąvoką „Lietuvos respublika“, *Respublica Lituana*, *Res Lituana*. Tas jo respublikonizmas yra labai svarbus – autorius pabrėžia, kad lietuviai renkasi valdovus ir kad Lietuvos respublika yra laisva piliečių sąjunga. Kojalavičiaus samprata stipriai kirtosi su minėtu Vytauto kultu, kai Lietuva virto autoritarine – švelniai autoritarine – valstybe. O juk respublikoniškoji tradicija buvo svarbi, pavyzdžiui, Petkevičaitėi-Bitei.

Steigiamojo seimo metu ji pasakė kalbą, kurioje minėjo tąsą – kalbėjo apie tai, kad štai, mes laukėm šito istorinio momento, kai galėsime rinkti savo Seimą, ir tai yra jungtis su senąja tradicija. Dar prisiminkim Maironio rašytas istorijas – kaip jis rašo: žlugo mūsų Respublika, 1795 metais žlugo mūsų, lietuvių ir lenkų, Respublika. Taigi respublikoniškoji tradicija egzistuoja, ji yra gyva – ji nelaimi, bet egzistuoja.

Ir dar vienas labai įdomus momentas: lenkų istorikai, šiandien tyrinėdami XVIII a. pradžią, kalba apie lietuviškąjį separatizmą. Nes lietuviai per kovas su Sapiegom ir paskui bendraudami su lenkais kalba apie Lietuvos Respubliką, *Rzeczpospolita Litewska*. Jie kalba Lietuvos Respublikos vardu. Tad lenkai ir klausia: iš kur tas separatizmas? O kai skaitai Kojalavičių, darosi labai aišku: XVIII a. lietuvių bajorai – tai Kojalavičiaus istorijos skaitytojai. Jie kalba vardu tos respublikos, kurią gavo iš Kojalavičiaus.

Apibendrindamas diskusiją, sakyčiau, kad šiandieninei mūsų istorinei sąmonei yra svarbi ta respublikoniškoji tradicija, kurią vėlesnėms kartoms perdavė Kojalavičius. Daukantui – taip pat. Jeigu skaitytume Daukantą, matytume, kad jis perima iš Kojalavičiaus Respublikos idėją. Tik jis tą respublikos idėją transformuoja, sakydamas, kad tais senaisiais Vaidevučio laikais nebuvo vergų – tada visi mes buvom laisvi. Laisvės mitas yra išplečiamas, padaromas dar demokratiškesnis, negu Kojalavičiaus. Kojalavičiui laisva yra bajorų tauta; Daukantui laisvi tampa visi. Vergijos anksčiau nebuvo, ji atėjusi vėliau su lenkais. Taip respublikoniškas mitas jau Daukanto laikais buvo transformuotas į modernų demokratinį mitą.

Galvoju, kad mes turėtume turėti dar vieną galimybę tas idėjas plėtoti, nes senosios ir modernios Lietuvos – šiandien sunkiai kuriamos modernios Lietuvos – sąsajų klausimai, perimamumo klausimai, pasakojimo tęstinumo klausimai yra iš tikrųjų mūsų bendruomenei aktualūs. Labai dėkoju visiems forumo dalyviams.

Iš garso įrašo parengė
Aušra Tamošiūnienė